

In 1946 werd een briefje bezorgd bij het huis in Groningen waar mijn vader is geboren. Mijn vader zelf moet ergens over de vloer rondgekropen hebben, hij was één jaar oud op dat moment. De jongste uit een gezin met zeven kinderen.

Het bericht was afkomstig van het Rode Kruis. Het was gericht aan mijn oma, om te melden dat haar man niet meer naar huis zou komen. Ze hadden nu al zó lang geen teken van leven vernomen, dat ze moesten aannemen dat hij was overleden.

Wat er precies gebeurd was, wisten ze niet. Het laatste wat ze gehoord hadden was dat mijn opa was opgepakt door de Groningse afdeling van de Sicherheitsdienst. Hij was in het Huis van Bewaring vastgezet. Gemarteld, tenminste, dat leek wel zo waarschijnlijk. Toen zijn kleren werden thuisbezorgd, waren die rood van het bloed.

Een paar weken later was hij afgevoerd naar Duitsland, naar een van de uitvalskampen van Kamp Neuengamme. Hij zat in het laatste transport vanuit Nederland, waar ook veel gevangenen uit Kamp Amersfoort in zaten. In totaal zijn vanaf Kamp Amersfoort zeker 3600 gevangenen naar Neuengamme gedeporteerd. Dat laatste transport vertrok vanaf Kamp Amersfoort via Groningen, waar onder anderen mijn opa op de trein werd gezet, naar Bremen. Net als mijn opa zouden velen van hen nooit meer terugkomen.

Pas jaren later kwam mijn vaders familie erachter wat er met hem gebeurd was. Niet lang na de bevrijding was mijn opa, in een van de ziekenbarakken van het kamp aan tyfus overleden. Ook dat kwam veel voor. Verzwakt en uitgehongerd zijn duizenden gevangenen in de concentratiekampen aan tyfus en andere infectieziekten bezweken.

Het klinkt misschien vreemd, juist vanwege deze persoonlijke familiegeschiedenis, maar ik heb altijd dubbele gevoelens gehad bij herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog. Niet omdat ik er persoonlijk nou zo emotioneel van werd. Daarvoor staat de geschiedenis van een opa die ik nooit heb gekend – mijn vader heeft hem zelfs nooit gekend – te ver van mij af.

Het heeft met iets anders te maken: een gevoel van ongemak, ergernis soms ook wel, over die plechtige, prekerige toon in veel herdenkingsredes, de manier waarop altijd weer diezelfde woorden klinken: we moeten onze vrijheid koesteren. De democratie beschermen. *De herhaling van de geschiedenis voorkomen.*

Allemaal heel erg waar. En toch voelen die woorden soms een beetje hol – misschien omdat we ze al zo vaak gehoord hebben. Misschien omdat ze tóch niet helemaal de kern raken. Omdat ze zo vaag zijn dat ze van alles kunnen betekenen. *Vrijheid koesteren, de geschiedenis zich niet laten herhalen.* Je kan het er bijna niet mee oneens zijn. Je kan er ook van alles mee bedoelen.

En dat zie je ook duidelijk in het politieke debat van vandaag: van uiterst links tot uiterst rechts spreken mensen over vrijheid en democratie als hoogste waarden, en waarschuwen ze voor de terugkeer van het fascisme. Ze bedoelen er alleen vaak totaal iets anders mee. En ze gebruiken ze maar al te vaak als stok om *elkaar* mee te slaan.

Als ik dan terugdenk aan de mensen die we hier vandaag herdenken. Aan de mensen die hier vastzaten, die hier stierven, die vanaf hier werden weggevoerd naar Duitse concentratiekampen, Joodse burgers, Jehovah's Getuigen, *Arbeitseinsatz*-weigeraars, krijgsgevangenen, gijzelaars, en verzetswerkers: dat waren lang niet allemaal mensen die zich onmiddellijk zouden herkennen in de woorden 'vrijheid' en 'democratie'.

Van mijn opa weet ik vrij zeker dat hij niet vanwege 'vrijheid' en 'democratie' in het verzet ging. Voor hem waren dat liberale beginselen – hij geloofde in hele andere dingen: in predestinatie, in het plan van een Almachtige God. Hij kwam uit een zwaar gereformeerde familie. En dat gold voor de meeste van zijn mede-verzetswerkers in Groningen. Veel van die Groningse verzetsgroepen waren vanuit de kerkelijke verenigingen ontstaan, Bijbelclubs, gereformeerde jeugdverenigingen. Voor hen betekende verzet in de eerste plaats een strijd tegen 'het satanisch karakter van het nationaal socialisme, dat onze hoogste geestelijke en nationale goederen met den ondergang bedreigde.' Zo omschreven ze het zelf.

Dat was toch wel echt iets anders dan 'vrijheid' en 'democratie' – en dat gold natuurlijk ook voor al die communistische verzetswerkers die hier in Amersfoort zaten. 'Liberale democratie' was voor hen een instrument van kapitalistische onderdrukking – en allesbehalve de reden waarom zij tegen het nazisme in verzet kwamen.

Gereformeerden en communisten vormden een groot deel uit van het verzet tegen de nazi's. Ze werden gedreven door diepgevoelde overtuigingen, door hele concrete ideeën, waar wij ons nu, tachtig jaar na de bezetting, vaak totaal niet in kunnen herkennen. Maar voor hen waren het onwrikbare overtuigingen, die hen vastbesloten maakten om tot het uiterste tegen de nazi's in verzet te komen. Zulke overtuigingen waren ook hard nodig. Alleen al vanwege de risico's die met verzetswerk gepaard gingen. De kans om opgepakt te worden, in een concentratiekamp vastgezet te worden. Nooit meer terug te komen. Je *moest* wel sterke idealen koesteren om dat allemaal te willen riskeren.

Dat is een verschil met de waarden die wij nu aan de Tweede Wereldoorlog zijn gaan koppelen: vrijheid, democratie, tolerantie: dat zijn eerder overkoepelende termen, bedoeld om het land bij elkaar te brengen. En dat is ook heel lang gelukt.

Al die verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog zijn in onze samenleving een moreel kompas gaan vormen van wat we *niet* willen: het omgekeerde van onderdrukking, het omgekeerde van fascisme. We willen géén herhaling van het verleden.

Die wens is de afgelopen twintig jaar alleen maar sterker geworden, met de opkomst van radicale nationalistische partijen klinken de waarschuwingen voor de terugkeer van het fascisme luider – en machtelozer – dan ooit.

Die angst voor een herhaling van de geschiedenis is voor heel veel mensen heel reëel. Toch denk ik niet dat het een sterk fundament is voor een weerbare democratie. IN Nederland, en in een groot deel van de westerse wereld hebben we – met onze collectieve angst voor de herhaling van WOII – een democratische cultuur gecreëerd die negatief is, die aan elkaar hangt van waarschuwingen, angstvisioenen en vijandbeelden.

En het gekke is: daarmee zijn we degenen die *toen* de moed hadden om tegen het nazisme op te staan, eigenlijk uit het oog verloren.

Want zij handelden niet vanuit de angst voor de terugkeer van het nazisme. Dat kon ook helemaal niet. Het nazisme was er net. Zij moesten het niet van de waarschuwingen voor een herhaling van de geschiedenis hebben. Zij putten uit hun eigen diepgevoelde overtuigingen, die per persoon enorm konden verschillen: voor de één was dat de droom van een communistische heilstaat, voor de ander was het een strijd voor God en tegen de Duivel, weer anderen namen het simpelweg voor hun burens op, voor hun geliefden, voor Arbeitseinsatz-weigeraars die ze kenden.

Het waren allemaal drijfveren die niet vaag of algemeen waren, maar heel concreet, zo concreet dat ze het onderling totaal niet met elkaar eens waren.

Gek genoeg is dat wat een sterke, weerbare democratie nog het meest nodig heeft: mensen met onwrikbare persoonlijke overtuigingen, die het dus ook vaak hartgrondig met elkaar oneens zijn – maar die desondanks genoeg verbondenheid voelen om die verschillen te respecteren – en in het beste geval: om van die verschillen te leren houden.

Dat is denk ik waar mijn dubbele gevoelens over die herdenkingstaal vandaan komen: omdat al die plechtigheid over ‘vrijheid’ en ‘democratie’, alsof die onze allerhoogste waarden zouden moeten zijn, suggereert dat we allemaal dezelfde fundamentele waarden met elkaar zouden moeten delen, dat we het allemaal met elkaar eens zouden moeten zijn, terwijl een democratie er nu juist is om recht te doen aan de verschillen – en de kunst van het meningsverschil de sterkste manier is om een democratie te verdedigen.

Het zijn de fascisten die eenvormigheid nastreven, die alle verschillen willen uitbannen. Een democratie is er om die verschillen te koesteren, en dat kan je nog het beste doen door ongegeneerd voor je eigen, hoogst particuliere overtuigingen te staan – en anderen die van henzelf te gunnen.

En daarom is het essentieel om de geschiedenis achteraf niet eenvormiger te maken dan die was; om de verhalen over al die eigenaardige, koppige mensen die hier in Kamp Amersfoort vastzaten, te blijven vertellen met oog, en met liefde, voor al hun koppigheid en eigenaardigheid.